

Praca
Socjalna

**Profilaktyka zachowań
ryzykownych młodzieży
w środowiskach
defaworyzowanych
społecznie**

Grzegorz Głupczyk

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Serię Praca Socjalna tworzą prace poświęcone szeroko rozumianym problemom społecznym, kwestiom pracy socjalnej, jej metodyce i innowacyjnym sposobom działania, profesjonalizacji zawodu pracownika socjalnego, problemom polityki społecznej, zwłaszcza w wymiarze lokalnym, szeroko pojętym zagadnieniom pomocy i wsparcia w aspekcie indywidualnym, grupowym oraz całych społeczności, a także funkcjonowaniu organizacji pozarządowych. Jako dyscyplina naukowa i jako praktyczne działanie praca socjalna pozostaje w ścisłych związkach z innymi obszarami refleksji i praktyki, takimi jak polityka społeczna, socjologia, psychologia, pedagogika, prawo, etyka i wiele innych. Mamy nadzieję, że seria – podobnie jak kiedyś Biblioteka Pracownika Socjalnego – będzie skupiała autorów reprezentujących różnorodne dziedziny nauki, podejmujących teoretyczne rozważania, jak również zainteresowanych badaniami empirycznymi, i znajdzie szerokie grono stałych czytelników.

Profilaktyka
zachowań ryzykownych młodzieży
w środowiskach
defaworyzowanych społecznie

Dla mojej Mamy Jadwigi

Grzegorz Głupczyk

Profilaktyka
zachowań ryzykownych
młodzieży
w środowiskach
defaworyzowanych
społecznie

RECENZENT

Wiesław Ambrozik

SERIA

Praca Socjalna (2)

REDAKTORZY SERII

Krystyna Faliszek

Sabina Pawlas

RADA NAUKOWA SERII

Krzysztof Frysztański

Jolanta Grotowska-Leder

Hubert Kaszyński

Anna Kotlarska-Michalska

Lucjan Miś

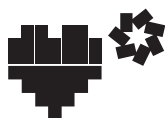
Andrzej Niesporek

Krzysztof Piątek

Piotr Sałustowicz

Barbara Szatur-Jaworska

Kazimiera Wódz

**Europejskie
Miasto Nauki
Katowice 2024**

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Peryferie społeczne jako przestrzeń zachowań ryzykownych młodzieży	17
2. Dzisiejsza młodzież i dotykające jej procesy defaworyzacji	45
3. Zachowania ryzykowne młodzieży jako wyraz jej buntu wobec procesów defaworyzacji	55
4. Systemowe rozwiązania modelowe – próba opracowania	87
5. Problematyka badań własnych	103
5.1. Przedmiot i cel badań oraz problemy badawcze	103
5.2. Metody i techniki badań	107
5.3. Charakterystyka terenu badań i próby badawczej	110
5.4. Organizacja i przebieg badań	121
6. Wyniki badań własnych	123
6.1. Charakterystyka młodzieży z terenów defaworyzowanych społecznie oraz podejmowanych przez nią zachowań ryzykownych	123
6.2. Wybrane działania i strategie z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych	146
6.3. Potrzeby w zakresie działalności profilaktycznej i jej ograniczenia	162
6.4. Synergia jako droga do budowy systemowych rozwiązań w profilaktyce . .	189
Zakończenie i postulaty	207
Podsumowanie badań	207
Modułowy System Profilaktyki Zachowań Ryzykownych	213

Aneks	221
Bibliografia	229
Indeks osobowy	245
Summary	251

Wprowadzenie

Potrzeba organizowania i podejmowania działań w obrębie profilaktyki społecznej – zwłaszcza profilaktyki zachowań ryzykownych – w środowisku otwartym była wielokrotnie akcentowana w pracach naukowych z zakresu pedagogiki społecznej i resocjalizacyjnej. Za szczególnie ciekawe należy uznać te stanowiska, w których podkreśla się potrzebę organizowania i realizacji działań opartych na modelu synergetycznym (Bielecka, 2013; Michel, 2013a) oraz uwypukla kontekst społeczny prowadzonych działań, a także wspólnotowość i współpracę mogące zwielokrotnić pozytywne efekty podejmowanych działań (Michel, 2013a, s. 108). Należy jednak zauważyć, że zainteresowanie badaczy oraz wyniki prowadzonych przez nich badań¹ związanych z potrzebą organizowania systemu profilaktyki zachowań ryzykownych w sposób kompleksowy nie zawsze znajdują uznanie, a tym samym przełożenie na realną organizację tych działań w przestrzeni praktycznej czy też zmianę rozwiązań legislacyjnych lub organizacyjnych, ewentualnie wprowadzenie nowych. Osoby zajmujące się profilaktyką zachowań ryzykownych – czy szerzej: profilaktyką społeczną – pracujące w środowiskach defaworyzowanych społecznie, poszukujące zrozumiałych modeli, mechanizmów czy naukowo zweryfikowanych opisów praktyk mają do czynienia z komunikatami formułowanymi w nowomowie zamiast z konkretnymi procedurami. Ilustrację tych słów stanowi cytat z *Narodowej strategii integracji społecznej dla Polski*, w którym to dokumencie w odniesieniu – bardzo ogólnie – do profilaktyki społecznej pisze się, że „z tak ważną społecznie kwestią, jaką jest ubóstwo, bezrobocie, uzależnienie, wykluczenie – nie sposób walczyć w pojedynkę. Ważny jest sojusz społeczny, ekonomiczny i polityczny wszystkich sił, którym leży na sercu pomyślność naszych obywateli” (*Narodowa strategia integracji społecznej dla Polski*, 2003; zob. też Michel, 2012). Słowa te – w moim przekonaniu – jakkolwiek potrzebne

¹ Model synergetyczny pozytywnie zweryfikowany został w warunkach amerykańskich w grupie 1271 dzieci (zob. Urban, 2004).

i prawdziwe, mają małą wartość praktyczną, a niedookreślenie zasadniczych kwestii uniemożliwia wdrożenie konkretnych rozwiązań w praktyce pedagogicznej. Osobiście – jako pedagog praktyk zajmujący się profilaktyką społeczną – oczekiwałbym od dokumentu tej rangi znacznie większej użyteczności, a także szczegółowego opisu metod wdrożeniowych. Tego niestety – jak pokazały przeprowadzone przeze mnie badania – brakuje we wszystkich dokumentach z zakresu profilaktyki i polityki społecznej niezależnie od rangi tych dokumentów i zasięgu ich obowiązywania.

Jako społecznik uważam, że nadmierne skupienie się na tworzeniu strategii jest podejściem błędnym, nie wnosi zbyt wiele do praktyki profilaktyki społecznej. Wartość prowadzonej pracy profilaktycznej powinna być mierzona efektami realizowanych działań, a nie ilością opublikowanych rekomendacji. Dlatego też analizując zagadnienie profilaktyki zachowań ryzykownych w środowiskach defaworyzowanych społecznie, starałem się łączyć dwie perspektywy: naukową i praktyczną.

Przeprowadzone przeze mnie badania ukierunkowane były na analizę potrzeb, możliwości i ograniczeń w zakresie tworzenia systemowych rozwiązań o charakterze profilaktycznym. W trakcie badań analizowałem doświadczenia różnych podmiotów – ze szczególnym uwzględnieniem organizacji pozarządowych – prowadzących działalność w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych na terenach defaworyzowanych społecznie. Podjęta przeze mnie aktywność znajduje podwójne uzasadnienie: jest zbieżna z obowiązującym w pedagogice społecznej i resocjalizacyjnej paradygmatem, wpisuje się tym samym w szeroki nurt uspołeczniania systemu oddziaływań; ponadto jest próbą odpowiedzi na ewolucję zachowań ryzykownych wśród młodzieży – szczególnie tej zamieszkującej środowiska defaworyzowane społecznie.

Zainteresowanie polskich badaczy tematyką profilaktyki społecznej realizowanej w ujęciu systemowym (lub synergetycznym) zaowocowało na przestrzeni ostatnich lat wieloma wartościowymi publikacjami na temat lokalnych systemów profilaktyki społecznej². W zależności od tego, co budziło ciekawość badaczy, opracowania te skupiały się bardziej na ogóle społeczeństwa lub na wybranych jego grupach (na przykład na nieletnich). Na konieczność stworzenia wielokierunkowego, systemowego podejścia do wsparcia dziecka i rodziny w środowisku otwartym nacisk kładło wielu autorów, między innymi Andrzej Bałandynowicz,

² W literaturze możemy się spotkać zarówno z określeniami „lokalny system resocjalizacji”, „lokalny system profilaktyki społecznej i resocjalizacji” (M. Michel), jak również „kompleksowy system resocjalizacji” (K. Kuberska-Przekwas), „system profilaktyczno-resocjalizacyjny” (W. Ambrozik) czy „lokalny system profilaktyki” (B. Urban).

Brunon Hołyst, Bronisław Urban, Kazimierz Pospiszyl (podają za: Kuberska-Przekwas, 2012). Tematykę lokalnego systemu profilaktyki społecznej podjęła między innymi Małgorzata Michel (2012). Ciekawa – w tym obszarze – okazuje się również propozycja Krystyny Kuberskiej-Przekwas (2012), która system ów rozumie jako podmiot koordynujący działania społeczne w zakresie profilaktyki, probacji i resocjalizacji wespół – co ważne – z aktywnym udziałem społeczności lokalnej.

W literaturze przedmiotu opisano wiele inspirujących metod i podejść do pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej w środowisku otwartym, które mogą posłużyć jako swoisty „budulec” lokalnego systemu profilaktyki zachowań ryzykownych, jak streetworking (Bernasiewicz, 2006a) czy mentoring (Barczykowska, Dzierżyńska-Breś, 2012). Dostępne są również prace, w których opisywana tematyka analizowana jest w ujęciu szeroko rozumianej polityki społecznej, traktowanej jako obowiązek państwa czy gminy wobec obywateli (Wieczorek, 2012). Ponadto w literaturze przedmiotu opisane są naukowo zweryfikowane koncepcje i teorie o istotnym znaczeniu dla tworzenia skutecznych rozwiązań z tego zakresu, takie jak koncepcja *resilience* (Wysocka, 2012) czy teoria interakcjonizmu symbolicznego (Bernasiewicz, 2011). Trzeba jednak zauważyć, że pomimo dużego zainteresowania tematem profilaktyki społecznej, probacji i resocjalizacji w środowisku otwartym – o czym świadczyć mogą przytoczone wartościowe opracowania naukowe – brakuje prac, które tematykę lokalnego systemu resocjalizacji traktują w ujęciu całościowym: jako konsekwentny system, który jest sprawny organizacyjnie, skuteczny merytorycznie i ekonomicznie, czyli taki, którego powstanie postulował Bronisław Urban w 2004 roku (Urban, 2004).

Swoim przedsięwzięciem badawczym chciałem się wpisać w szeroki nurt usprawniania działań profilaktycznych. Od samego początku towarzyszyła mi świadomość, że analizowane przeze mnie działania i metody są innowacyjne i mają mocną podbudowę teoretyczną. Świadomości tej towarzyszyła jednak pewna własna obserwacja, wskazująca na to, że na etapie wdrożeniowym, a zwłaszcza na etapie praktycznej realizacji, metody te nie działają właściwie.

Projektowanie działań społecznych czy budowanie lokalnych koncepcji profilaktycznych w mojej opinii powinno mieć mocną podstawę naukową (jako wstęp do projektowania i wdrażania tych działań), nie powinno się jednak rezygnować z aktywności ukierunkowanych na weryfikację i ewaluację już działających systemów profilaktycznych czy wychowawczych, tylko w ten sposób bowiem możemy je usprawnić. W tym znaczeniu moje propozycje są bliskie koncepcjom opartym na wynikach badań naukowych (Barczykowska, Dzierżyńska-Breś, 2013).

Działania w zakresie profilaktyki społecznej w środowisku otwartym realizowane są zarówno przez szeroko rozumiane instytucje rządowe (krajowe, wojewódzkie, samorządowe), jak i przez instytucje pozarządowe, które ze względu

na swoją elastyczność – co często jest podkreślane – mogą organizować wsparcie bardziej dopasowane do potrzeb środowiskowych. Współpraca, relacje i oferowane przez te podmioty formy wsparcia w środowiskach defaworyzowanych społecznie stały się przedmiotem mojej analizy badawczej.

Problematykę profilaktyki zachowań ryzykownych analizowałem w kontekście możliwości tworzenia systemowych rozwiązań. Jednym z punktów mojego zainteresowania badawczego był **system**, czyli układ złożony z kilku elementów (instytucji, działań lub metod), a uściślając: efekty, jakie można osiągnąć dzięki współdziałaniu tych elementów (efekt synergiczny). Podejmując tę tematykę, nie sposób pominąć **koncepcji resocjalizacji systemowej** (Nowak, 2011), w której człowiek jest traktowany jako istota biopsychospołeczna. W koncepcji tej wskazuje się, że wsparcie społeczne i pomoc powinny być ukierunkowane zarówno na człowieka, jak i na jego rodzinę, przy uwzględnieniu – co naturalne – innych środowisk, w tym najbliższego środowiska społecznego (lokalnego). Oczywiście stało się dla mnie to, że działania zaprojektowane tak, by uwzględniały nie tylko osobę, rodzinę, lecz także wybrane elementy środowiska lokalnego, zwielokrotniają efekty możliwe do osiągnięcia w działaniu indywidualnym.

Próba tworzenia rozwiązań systemowych z natury rzeczy nie powinna się ograniczać tylko do organizowania działań o charakterze strukturalno-instytucjonalnym, bo te bez odpowiedniego zaplecza metodycznego są pozbawione sensu. Koncepcja *resilience* (oporu-elastyczności) wydaje się wysoce użyteczna w kontekście budowy modelowej strategii przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, a wykorzystanie zjawiska oporu w resocjalizacji (Urban, 2007) – czy ściślej: w profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży – przynosi cenne efekty (Wysocka, 2015). W koncepcji *resilience* nawiązuje się do cech osobowych i społecznych, których korekta wymaga wieloaspektowego podejścia do wspierania podopiecznych (Konopczyński, 2007). Jest to niezwykle ważne, zwłaszcza jeżeli działania są podejmowane w obszarach defaworyzowanych społecznie, określanych często jako **getta biedy**. Samo określenie wskazuje, że mamy do czynienia z przestrzeniami napiętnowanymi i stygmatyzującymi³. Obszary defaworyzowane społecznie to miejsca charakterystyczne, wyróżniające się spośród innych, ale też przestrzenie – co ważne – wyraźnie zdyskredytowane w stosunku do innych (Szczepański, Ślęzak-Tazbir, Świątkiewicz-Mośny, 2006, s. 148). Getta biedy to miejsca skupiające złe cechy miejskiego życia, z czasem utożsamiane w ogólnej ocenie społecznej

³ Warto zauważyć, że getto jako przestrzeń zamknięta, odizolowana może występować w różnych odmianach: jako getto biedy naznaczone negatywnym stygmatem, a także jako getto bogactwa, przestrzeń ogrodzona, którą zamieszkują ludzie z klasy średniej i wyższej. Getto może też – jak zauważa Louis Wirth – funkcjonować jako „stan umysłu” (zob. Szczepański, Ślęzak-Tazbir, Świątkiewicz-Mośny, 2006).

z przestrzeniami niekorzystnymi pod każdym względem, enklawami wykluczenia i izolacji społecznej (Szczepański, Ślęzak-Tazbir, Świątkiewicz-Mośny, 2006, s. 151). Mieszkańcy terenów defaworyzowanych społecznie doświadczają zjawiska wykluczenia i marginalizacji społecznej w różnych przestrzeniach swojego życia, a fakt ten nie pozostaje bez znaczenia dla procesu kształtowania się osobowości młodych ludzi. Rzutuje również na wymiar prezentowanych przez nich zachowań ryzykownych.

Tereny defaworyzowane społecznie są miejscami wyraźnej kumulacji czynników ryzyka, a prawdopodobieństwo wystąpienia konkretnych zachowań ryzykownych jest tym wyższe, im więcej pojawi się czynników ryzyka lub im bardziej rozciągnięte w czasie będzie ich oddziaływanie. Właśnie dlatego na obszarach defaworyzowanych społecznie w pierwszej kolejności uruchomione powinny być skuteczne rozwiązania z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych. Jest to istotne zarówno w wymiarze indywidualnym – ma wspierać właściwe funkcjonowanie społeczne samych młodych ludzi – jak i w wymiarze społecznym, wpływa bowiem na funkcjonowanie całej społeczności lokalnej. Jeśli tereny defaworyzowane społecznie uznamy za miejsca nagromadzenia niekorzystnych czynników wychowawczych, to tworzenie rozwiązań systemowych w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych na tych terenach wydaje się jedyną właściwą drogą. Często w literaturze podkreśla się, że niska efektywność prowadzonych działań profilaktycznych wynika niejednokrotnie „z niedostatecznego powiązania poszczególnych instytucji profilaktyczno-resocjalizacyjnych ze społecznościami lokalnymi, w których one działają – w tym zwłaszcza ze środowiskami naturalnego uczestnictwa dzieci i młodzieży, a także z racji niedostrzegania przez nie wielu problemów wychowawczych, braku koncepcji zintegrowanego oddziaływania profilaktycznego i resocjalizacyjnego wobec konkretnych społeczności i występujących w nich problemów wychowawczych” (Ambrozik, 2010, s. 164).

W swojej pracy skupiłem się na działaniach profilaktycznych ukierunkowanych na zachowania ryzykowne młodzieży mieszkającej na terenach defaworyzowanych społecznie. Od samego początku towarzyszyło mi założenie, że optyka mojego zainteresowania naukowego powinna być ukierunkowana na **potrzeby, możliwości i ograniczenia w zakresie tworzenia rozwiązań systemowych w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych**. Badania tego typu – uwzględniające wielosektorowość i międzyinstytucjonalną współpracę w kwestii profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży – wydają się stanowić cenny wkład w tworzenie teorii pedagogicznej. Mam również nadzieję, że zaprezentowane wnioski wpiszą się w szeroko rozumiany proces usprawniania praktyki pedagogicznej i profilaktycznej oraz będą pomagały w podejmowaniu decyzji dotyczących polityki społecznej na terenach defaworyzowanych.

Koncentracja na trudnym zagadnieniu społecznym, jakim są zachowania ryzykowne młodzieży, a zwłaszcza na analizie tych indywidualnych doświadczeń lokalnych instytucji i organizacji, które związane są z próbami realizowania skutecznych strategii profilaktycznych dotyczących zachowań ryzykownych młodzieży, sprawiła, że prowadzone badania – przy uwzględnieniu interdyscyplinarnego charakteru zjawiska – przyjęły wymiar charakterystyczny dla jakościowego podejścia badawczego. Pozwoliło to na ujęcie problematyki w sposób holistyczny; to ważne, bo u podstaw zrealizowanej aktywności badawczej leżała potrzeba dokonania całościowej analizy badanego problemu, przy uwzględnieniu związków i zależności pomiędzy różnymi elementami, które przejawiają aktywność na polu profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży. W badaniach jakościowych ważny jest indukcyjny opis kontekstu, w jakim występuje zjawisko, który stosuje się w celu jego zrozumienia (Juszczak, 2013, s. 37), a cechą charakterystyczną tego podejścia jest dążenie do ujmowania badanego zjawiska w szerokim – zarówno jednostkowym, jak i społecznym – kontekście.

Rozległe spojrzenie na analizowane zjawisko umożliwiło mi dostrzeżenie różnych jego aspektów, co przyczyniło się do wysnucia interesujących wniosków. Badania jakościowe, jako że są ukierunkowane na objaśnianie różnorodności, stały się dla mnie atrakcyjną drogą poznania, która pozwala nie tylko na poszerzenie wiedzy z danego zakresu, lecz także – co istotne – na pogłębienie samowiedzy. Do podstawowych cech badań jakościowych w naukach społecznych zaliczyć można przekonanie o społecznej konstrukcji rzeczywistości i o niezbędnym rozumiejącym do niej podejściu, a także przeświadczenie, że badanie pojedynczych przypadków odgrywa centralną rolę, a towarzyszy mu inne, mówiące o potrzebie bezpośredniego zaangażowania się w praktykę (podaję za: Urbaniak-Zajac, Piekarski, 2003, s. 17). Jako badacz praktyk jestem aktywnym i zaangażowanym uczestnikiem analizowanego świata społecznego (Ecarius, 2003, s. 99), podjęta aktywność badawcza ma zatem dla mnie również dużą wartość osobistą.

Przedmiotem przeprowadzonych badań była profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży analizowana z perspektywy doświadczeń organizacji pozarządowych działających w środowiskach defaworyzowanych społecznie. Założyłem, że analiza tych doświadczeń pozwoli na rozpoznanie możliwości i potrzeb, a także barier i ograniczeń w działalności profilaktycznej, które mogą wpływać na skuteczność podejmowanych działań, a poprzez to – w dalszej perspektywie – na stworzenie modelu profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży w środowisku lokalnym.

Celem zrealizowanych przeze mnie badań było rozpoznanie potrzeb, możliwości i ograniczeń w obszarze tworzenia systemowych rozwiązań z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych w środowiskach defaworyzowanych społecz-

nie. Cel ten zakładał między innymi opracowanie autorskiego modelu lokalnego systemu profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży. Propozycja takiego modelu zawarta została w ostatnim rozdziale książki.

Cel podjętych badań zdeterminował postawione pytania badawcze, które dotyczyły zarówno cech charakterystycznych młodzieży zamieszkującej tereny defaworyzowane społecznie i podejmowanych przez tę grupę zachowań ryzykownych, jak i strategii oraz działań realizowanych w tym obszarze przez różne zaangażowane instytucje. Szczególnie ważne dla mnie stały się pytania dotyczące potrzeb i ograniczeń, a także skuteczności podejmowanych działań. Podejście ukierunkowane na usprawnienie zakłada bowiem element diagnozy i krytyki istniejącego stanu rzeczy, również – co ważne – w obrębie współpracy międzyinstytucjonalnej.

Wybór tematyki sprawił, że moje zainteresowania badawcze skupiły się na środowiskach instytucji społecznych realizujących zadania z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych. Zdecydowałem się na badania terenowe, społeczne badania jakościowe są bowiem – jak wiadomo – perspektywą opisu, zrozumienia i wyjaśnienia zjawisk społecznych (Juszczak, 2013, s. 51). Założone podejście jakościowe oparłem na metodzie monograficznej, która polega na „traktowaniu układu społecznego jako pewnej całości” i dąży do „zanalizowania układu relacji między częściami tej całości, zasad jej funkcjonowania i dynamiki” (Maszke, 2004, s. 114). Wybrany sposób prowadzenia i opisu badań pozwala najpełniej oddać problematykę, która stanowi ich przedmiot.

W ramach badań zastosowałem wywiad indywidualny częściowo skategoryzowany i zogniskowany wywiad grupowy. Wywiady indywidualne, które przeprowadziłem z pracownikami instytucji i organizacji realizujących działania z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych, skupione były na analizie podejmowanych przez te podmioty działań, a także współpracy pomiędzy instytucjami działającymi lokalnie na terenach defaworyzowanych społecznie. Łącznie przeprowadziłem 20 wywiadów indywidualnych, w tym 12 wywiadów z pracownikami organizacji pozarządowych, 5 wywiadów z pracownikami instytucji edukacyjnych i 3 z pracownikami ośrodków pomocy społecznej. Każdy z wywiadów trwał około jednej godziny. Ponadto przeprowadziłem 3 wywiady grupowe z przedstawicielami instytucji i organizacji działających – głównie lub pośrednio – w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych. Wszystkie wywiady były – za zgodą uczestników – rejestrowane, później dokonałem transkrypcji nagrań i kodowania materiału badawczego.

Dodatkowo w ramach badań przeprowadziłem obserwację w mieście Rybnik zrealizowaną na terenie trzech dzielnic defaworyzowanych społecznie (Boguszwic Osiedla, Paruszowca-Piasków i Niewiadomia), która – zgodnie z założonym

modelem badawczym – ukierunkowana była na analizę możliwości implementacji wypracowanych teoretycznych założeń do modelu profilaktyki zachowań ryzykownych, a także analizę dokumentów strategicznych dotyczących badanych gmin, województwa śląskiego lub całego kraju. Pełnego opisu metodologii dokonuję w rozdziale piątym niniejszej książki.

Trzy pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny. Analizuję w nich przeszczerzenie styku polityki społecznej z profilaktyką, a także kwestie dotyczące zachowań ryzykownych młodzieży. Rozdział szósty natomiast, prezentujący analizę badawczą, dzieli się na cztery podrozdziały, zgodnie z założoną problematyką badawczą. Pierwszy podrozdział poświęciłem analizie charakterystyki młodych ludzi zamieszkujących obszary defaworyzowane społecznie. W drugim analizuję działania i strategie podejmowane w ramach profilaktyki zachowań ryzykownych. W podrozdziale trzecim analizę badawczą ukierunkowałem na potrzeby i ograniczenia w działalności profilaktycznej. W ostatnim podrozdziale zaś skupiam się na analizie możliwości budowy systemowych rozwiązań w profilaktyce zachowań ryzykownych.

Na zakończenie dokonałem podsumowania prowadzonych badań, a także zawarłem opis autorskiego konstruktów: Modułowego Systemu Profilaktyki Zachowań Ryzykownych⁴.

Problematyka zachowań ryzykownych młodzieży na terenach defaworyzowanych społecznie oraz możliwości wsparcia instytucjonalnego tej młodzieży wpisuje się w szeroki nurt usprawniania praktyki pedagogicznej. Niniejsze studium teoretyczno-empiryczne rzuca nowe światło na zagadnienia profilaktyki zachowań ryzykownych. Kończącym etapem prowadzonej przeze mnie aktywności badawczej stało się opracowanie modelu profilaktyki zachowań ryzykownych w środowisku lokalnym, który łączy elementy metodyczne i organizacyjno-logistyczne oraz prawne (zob. rozdział 6.4). Połączenie tych elementów stanowi swoiste *novum*. Sądzę jednak, że propozycja tak szerokiego ujęcia modelu profilaktyki zachowań ryzykownych w środowisku lokalnym ułatwi jego wdrożenie do rzeczywistości i praktyki pedagogicznej, a dodatkowo może podnieść jego efektywność⁵.

⁴ W książce prezentuję model aplikacyjny, który ma wartość uniwersalną i może zostać zastosowany w różnych obszarach pracy profilaktycznej i społecznej. Dodatkowo – w ramach przeprowadzonych badań – opracowałem model syntetyczny dla miasta Rybnik; model ten nie został zawarty w niniejszej książce (zob. Głupczyk, 2020).

⁵ Wybrane fragmenty przeprowadzonych badań stały się bazą przygotowania czterech artykułów: Głupczyk, 2017, 2018, 2019, 2022.

W tym miejscu chciałbym wyrazić swoją wdzięczność i serdecznie podziękować Panu dr. hab. Maciejowi Bernasiewiczowi, prof. UŚ, za poświęcony czas, wsparcie merytoryczne, cenne uwagi naukowe i redaktorskie oraz pomoc w przygotowaniu pracy doktorskiej i tej publikacji książkowej. Serdecznie dziękuję również Pani prof. dr hab. Ewie Syrek za ogromną życzliwość, wsparcie naukowe i poczucie bycia częścią rodziny – nieistniejącej już niestety – Katedry Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Dziękuję również Pani dr hab. Danucie Raś, prof. UŚ, za okazaną sympatię, wiarę we mnie i motywowanie mnie do dalszego rozwoju naukowego.

Indeks osobowy

A

Achenbach Thomas M. 60
Ambrozik Wiesław 8, 11, 42–44, 85, 95, 97,
219, 220, 229, 238
Angrosino Michael 110, 229
Appelt Karolina 47, 231
Arnett Jeffrey Jensen 47, 51

B

Babbie Earl 105, 229
Badora Sylwia 88, 229
Bakiera Lucyna 46, 229
Baley Stefan 46
Bałandynowicz Andrzej 8, 95, 96, 185,
229
Bandura Albert 33, 229
Baranowska Aneta 50, 229
Barczykowska Agnieszka 9, 35, 98–100,
218, 229, 230
Baron-Wiaterek Małgorzata 40, 230
Barr Nicholas 35, 39, 230
Bartkowicz Zdzisław 229
Bartoszek Adam 232
Bauman Teresa 238
Bauman Zygmunt 70
Bednarz Marek 34, 35, 230
Bee Helen 46, 230

Bernasiewicz Maciej 9, 15, 26, 27, 31,
33, 51, 52, 60, 74, 75, 77, 80, 88, 93, 97,
99–101, 230, 231
Betkiewicz Witold 229
Bielecka Elżbieta 7, 74, 231
Birch Ann 45, 231
Bobrowski Krzysztof 63, 231
Borucka Anna 83, 231
Borzucka-Sitkiewicz Katarzyna 66, 76,
77, 231, 235
Bowlby John 76
Bronfenbrenner Urie 50
Brzezińska Anna 46, 47, 58, 75, 231, 239
Brzeziński Jerzy 232
Brzozowska-Brywczyńska Maja 229
Bunio-Mroczek Paulina 30, 231
Burgess Ernest W. 24, 25
Butmanowicz-Dębicka Iwona 17, 231

C

Chałasiński Józef 48
Chłoń-Domińczak Agnieszka 35, 232
Cronbach Lee J. 105, 232
Czekaj Krzysztof 24–26, 232
Czerkawski Andrzej 81, 232
Czerwińska-Jasiewicz Maria 46, 47, 124,
207, 232

D

Dąbrowski Jacek 233
 Deptuła Maria 238
 Doliński Dariusz 239
 Domański Henryk 23, 45, 232, 239
 Draper Patricia 76
 Drobnik Adam 115, 232
 Duffy Trudy 88
 Dzielska Anna 59, 60, 63, 64, 69, 232
 Dzierżyńska-Breś Sonia 9, 35, 98–100,
 218, 229, 230
 Dziuban Agata 235

E

Ecarius Jutta 12, 104, 232
 Erikson Erik 47

F

Faliszek Krystyna 116, 232
 Firlit-Fesnak Grażyna 240
 Flick Uwe 104, 232
 Florek Stefan 76, 235

G

Gąsior-Niemiec Anna 238
 Gierczyk Marcin 31, 230
 Głupczyk Grzegorz 14, 128, 209, 219, 232,
 233
 Goffman Erving 32
 Gold Raymond L. 110
 Golinowska Stanisława 241
 Gordon Robert 89
 Goszczyńska Maryla 240, 244
 Górniak Katarzyna 30, 32, 233
 Górniewska-Zwolak Elżbieta 230
 Górny Andrzej 137, 233
 Górska Agnieszka 233
 Górski Stanisław 90
 Griese Hartmut M. 53, 233

Gromkowska-Melosik Agnieszka 100,
 103, 109, 233
 Grotowska-Leder Jolanta 23, 233
 Gulczyńska Anna 69, 70, 233
 Gullotta Thomas P. 93, 94

H

Hadfield James Arthur 46
 Harpending Henry 76
 Hobfoll Stevan E. 75
 Hołyst Brunon 9, 95
 Hornowski Bolesław 233
 Hurlock Elizabeth Bergner 45, 233

J

Jankowiak Barbara 45, 59, 60, 62–65,
 68–70, 79, 93, 94, 126, 208, 233
 Janusz Małgorzata 33, 60, 73, 74, 234
 Jarosz Ewa 58, 234
 Jasińska-Kania Aleksandra 51
 Jessor Richard 60, 61, 62, 72, 78
 Jessor Shirley L. 60, 61, 72
 Jezierska Barbara 231
 Jędrzejko Mariusz zob. Jędrzejko Mariusz Z.
 Jędrzejko Mariusz Z. 33, 60, 65, 73, 74,
 234, 236, 239, 244
 Juczyński Zygfryd 67, 234, 236
 Junik Wioletta 82, 231, 234
 Juszczyk Stanisław 12, 13, 103, 108, 234

K

Kaczmarczyk Michał 238
 Kaczmarek Tadeusz Teofil 55, 56, 234
 Kalinowski Marian 87, 234
 Kierszys Zofia 235
 Klebaniuk Jarosław 235, 244
 Kłosowski Wojciech 113, 175, 179, 180,
 190, 234
 Koczurkowska Jolanta 81, 234

- Konecki Krzysztof 108, 110, 234
Konopczyński Marek 10, 234, 235, 243, 244
Kowalak Tadeusz 21, 28, 234
Kowalczevska-Grabowska Katarzyna 66, 76, 77, 81, 82, 88, 90, 231, 234, 235
Kowalewska Anna 59, 60, 63, 69, 232
Kowalski Stanisław 41, 42, 235
Koziełska Joanna 233
Kreutz Mieczysław 46
Królikowska Jadwiga 233
Kuberska-Przekwas Krystyna 8, 9, 95-99, 235
Kubow Adam 239
Kucia Marek 239
Kurzępa Jacek 19, 47, 49, 50, 235
Kvale Steinar 109, 235
Kwiatkowska Grażyna 56, 58, 235, 239
Kwieciński Zbigniew 233, 236
Kwiek Monika 76, 235
- L
- Leszczyńska Małgorzata 18, 19, 235
Levinson Daniel 47
Lewicka Irena 236
Lewis Oscar 21, 22, 235
Libor Grzegorz 231, 244
Lizut Joanna 36, 38-41, 235
- Ł
- Łobocki Mieczysław 104, 105, 109, 121, 235
Łuczak Joanna 67, 236
Łuczyński Jan 231
- M
- Maciaszczyk Paweł 229
Magda Ernest 82, 236
Malinowski Jan A. 50, 51, 236, 244
Małkowska-Szkutnik Agnieszka 68, 69, 236
Mannheim Karl 53, 54, 236
Marzec-Holka Krystyna 237
Maszke Albert 13, 105, 106, 108-110, 236
Mazur Joanna 67, 232, 236, 243
Mazurek Monika 48, 49, 236
McKenzie Roderick D. 24
McLuhan Herbert Marshall 143
McWhirter Anna M. 59
McWhirter Ellen Hawley 59
McWhirter J. Jeffries 59
Melosik Zbyszko 52, 53, 236
Michalczyk Tadeusz 239
Michel Małgorzata 7-9, 21-26, 29, 31, 32, 59, 70, 71, 91, 92, 95, 96, 104, 236, 237
Modrzewski Jerzy 229, 238
Muskala Maciej 98, 99, 230
- N
- Nawratek Krzysztof 26
Noszczyk-Bernasiewicz Monika 99, 100, 101, 230, 231
Nowak Anna 232
Nowak Beata Maria 10, 75, 237
Nowak Stefan 103, 105-107, 237
Nowalska-Kapuścik Dorota 231, 244
Nowosielska Jolanta 40, 237
Nóżka Marcjanna 27, 28, 237
- O
- Obuchowska Irena 47, 237
Ogińska-Bulik Nina 234, 236
Olejnik Marian 231
Oliwa-Ciesielska Monika 21, 29, 30, 237
Opora Robert 72, 73, 76, 79, 80, 83-85, 100, 101, 237
Ostaszewski Krzysztof 58, 60-64, 71-74, 78, 81, 92, 93, 237, 238

P

Paleczny Tadeusz 48
 Park Robert E. 24–26
 Parsons Talcott 41, 42, 238
 Patterson Gerald 68
 Pawełek Katarzyna 43, 238
 Petelewicz Marta 33, 238
 Piekarski Jacek 12, 104, 232, 243
 Pieter Józef 106, 238
 Pilch Tadeusz 108, 238
 Piotrowski Przemysław 76, 235
 Pisarska Agnieszka 64, 238
 Piwowarczyk Jan 18, 238
 Plac Klaudia 115, 232
 Polko Adam 115, 232
 Pospiszyl Kazimierz 9, 95
 Praisner Mirosława 234, 237, 243
 Pytka Lesław 90

R

Radlińska Helena 87, 238
 Radziejewicz-Winnicki Andrzej 27
 Radzko Andrzej 238
 Rapley Tim 109, 238
 Raś Danuta 15
 Ratajczak Zofia 56, 238
 Rejzner Andrzej 235, 239
 Rosati Dariusz 35, 232, 239
 Rosemann Barbara 233
 Różańska-Kowal Joanna 48, 239
 Rybicki Paweł 45, 239
 Rysz-Kowalczyk Barbara 37, 38, 239

S

Safjański Tomasz 67, 234, 239
 Sawiński Zbigniew 30, 239
 Seelisch Winfried 34, 239
 Seligman Martin E.P. 35
 Sęk Helena 58, 239

Shaw Clifford Robe 25
 Siemaszko Andrzej 24, 85, 239
 Sitarczyk Małgorzata 53, 239
 Siudem Anna 60, 235, 239
 Skowrońska-Pućka Agnieszka 233
 Skwarek Beata 236
 Słodczyk Janusz 239
 Smolińska-Theiss Barbara 19, 239
 Sowa-Behtane Ewa 46–48, 239
 Spytek-Bandurska Grażyna 36, 37, 240
 Stanik Jan M. 243
 Staszewicz Monika 233
 Stawiarska-Lietzau Monika 57, 240
 Stelter Żaneta 46, 229
 Strelau Jan 239
 Studenski Ryszard 56, 238, 240, 244
 Syrek Ewa 15
 Szafraniec Krystyna 51, 236, 240
 Szarfenberg Ryszard 19, 240
 Szczepański Marek 10, 11, 19–21, 31, 114, 240
 Szpoczek-Sało Monika 20, 243
 Szpringer Monika 88, 90, 94, 95, 240
 Sztompka Piotr 42, 239, 240
 Szyłko-Skoczny Małgorzata 240
 Szymańska Joanna 33, 58, 71–73, 89–94, 161, 240
 Szymczak Mieczysław 55, 241

Ś

Ślęzak-Tazbir Weronika 10, 11, 19–21, 31, 114, 240
 Śliwa Sławomir 72, 87, 241
 Śliwerski Bogusław 233, 236
 Świątkiewicz Grażyna 240
 Świątkiewicz-Mośny Maria 10, 11, 19, 20, 114, 240

T

Tarkowska Elżbieta 22, 23, 233, 241

- Thomas William I. 42
Tomanek Paweł 232
Tomaszewski Tadeusz 73, 241
Topińska Irena 241
Tyszkiewicz Leon 34, 79, 80, 241
- U
- Ungar Michael 84, 85
Urban Bronisław 7–10, 95, 100, 157, 219,
234–236, 243, 244
Urbaniak-Zajęc Danuta 12, 104, 232, 243
- W
- Walancik Marek 33, 60, 73, 74, 234, 239
Walkowska Wiesława 230
Wałach Małgorzata 97, 231
Warzywoda-Kruszyńska Wielisława 231,
237, 238, 243, 244
Wawryniuk Stanisław 41, 235
Wieczorek Leszek 9, 40, 243
Więckowska Barbara 230
Wirth Louis 10
Wiśniewski Daniel 236
Włodarek Jan 41, 235
- Wojciechowski Aleksander 230
Wojcieszek Krzysztof A. 81, 243
Wolman Wiktor 33, 243
Woynarowska Barbara 64, 67, 69, 70, 81,
238, 243
Wódcz Kazimiera 20, 231, 243
Wroczyński Ryszard 87, 244
Wróblewska Monika 51, 244
Wulbach Elżbieta 236
Wysocka Ewa 9, 10, 58, 83, 234, 244
- Z
- Zachorowska-Mazurkiewicz Anna 17, 18,
244
Zahorska Marta 30, 31, 244
Zaleskiewicz Tomasz 56, 57, 244
Zamecka Joanna 89, 240
Zawadzki Jerzy 65, 67, 234, 239
Ziółkowska Beata 47, 231
Znaniński Florian 42
Zygmunt Agata 137, 233
- Ż
- Żebrowska Maria 46

Grzegorz Głupczyk

Prevention of risky behaviour of young people in socially disadvantaged environments

Summary

The subject of the book is the analysis of issues related to the prevention of risky behaviours of young people, with particular emphasis on activities undertaken and implemented in spaces defined as socially disadvantaged. In the theoretical part, the author has carried out the analysis, referring successively to the disadvantaged areas as spaces in which youth undertake risky behaviours; he has also defined and described contemporary youth, described risky behaviours undertaken by youth, as well as characterised preventive actions and presented systemic model solutions.

In the first chapter – which is titled *The social periphery as a space for risky behaviours of youth* – the author makes a theoretical description of disadvantaged areas, referring, among other things, to scientifically recognised criminological concepts. He also presents issues concerning poverty, social exclusion and neglect, and describes the three sectors of state functioning, emphasising the important character – from the perspective of social policy issues – of the operation of non-governmental organisations.

The issues related to teenagers have been collected and described by the author in the second chapter, in which he reviews the definitions of young people in psychological-developmental, sociological and legal perspectives. He has also included perspectives on culture and politics, which are interesting and have great analytical potential.

The subject of the next chapter is risky behaviours undertaken by youth. Various theories, concepts and classifications of risk behaviours are presented here. In this chapter, moreover, the author analyses the risk and protective factors characteristic of youth risk behaviour and describes issues of positive adaptation.

In the fourth chapter, titled *Systemic model solutions – an attempt at elaboration*, the author has carried out a certain systematisation and classification of approaches to prevention, has also analysed the criteria and principles of effective preventive and re-socialisation activities and has highlighted the necessity of applying a systemic approach to the prevention of risky behaviours. The research conducted by the author – the methodological basis of which the Reader will find in the fourth chapter – has been aimed at analysing the needs, possibilities and limitations in terms of creating systemic solutions of a preventive nature and concerned the analysis of the functioning of various entities, with particular emphasis on non-governmental organisations, carrying out activities in the area of risk behaviour prevention in socially disadvantaged areas. The author has divided the analysis of the results of his own research into four parts, corresponding to the research problems: the characteristics of young people living in socially disadvantaged areas and the risky

behaviours undertaken by this social group; the analysis of preventive strategies and activities undertaken by the studied institutions and organisations; the needs and limitations in the undertaken activities, as well as cooperation and collaboration in the context of the possibility of introducing or improving systemic solutions in the area of risky behaviours prevention. The research has been conducted in three cities of the Silesian voivodeship.

The result of the research and analysis carried out – including theoretical analysis – is a model of the Modular System for Prevention of Risky Behaviours, which constitutes a proposal for improvements in the prevention of risky behaviours in socially disadvantaged areas. The proposed model consists of four parts: a diagnosis module, a management module, a prevention module and an evaluation module. The author emphasises that the first module – diagnosis – should be an obligatory element of designing systemic preventive interventions in socially disadvantaged environments. An important element of the proposed Modular System for Prevention of Risky Behaviours is also the management module. It is vital – as the author emphasises – that a coordinator function is created or assigned; one of the institutions or organisations should be responsible for coordinating the cooperation of entities undertaking risk behaviour prevention activities. The analyses conducted have shown that the role of coordinator of the activities of the Modular System for Prevention of Risky Behaviours would be best performed by non-governmental organisations. This is supported by their functional flexibility as well as their ability to raise additional funds for activities. The third module is the core element, as it focuses on substantive activities, i.e. – in this particular case – the prevention of young people's risk behaviour. Importantly, the prevention module should function on an individual and societal level. The final element of the model is the evaluation module, which should function on two levels: there should be internal and external evaluation.

The book focuses on the analysis of the needs, possibilities and limitations in the implementation of systemic solutions in the sphere of risk behaviour prevention in socially disadvantaged environments. The author proposes improvements of methodological, organisational and financial nature. He clearly emphasises that we have all the necessary elements to build an effective prevention system in local environments, especially those that are underprivileged. We have at our disposal pedagogical theory and scientifically verified bases for preventive activity, we have a 'world of practitioners' who work in this area every day, and finally we have decision-makers who can create the space where theory and practice meet, the space necessary to create effective solutions for preventing risky behaviour and supporting people living in disadvantaged areas. However, more commitment and synergy is needed in bringing these three spaces together. A synergy of science, practice and policy seems to be the only right way.

Redaktor
Magdalena Pache

Projekt okładki
Natalia Łukomska

Redakcja techniczna i łamanie
Paulina Dubiel

Korekta
Marzena Marczyk

Redaktor inicjujący
Anna U. Piłśniak

Nota copyrightowa obowiązująca do 30.06.2025:

Copyright © 2024 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce

Od 1.07.2025 publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0003-2792-0029>
Głupczyk, Grzegorz
Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży
w środowiskach defaworyzowanych społecznie /
Grzegorz Głupczyk. – Wydanie I. – Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2024
(Praca Socjalna ; 2)

DOI <https://doi.org/10.31261/PN.4136>

ISBN 978-83-226-4248-1

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4249-8

(wersja elektroniczna)

ISSN 2720-0434

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

<https://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 16,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 18,0. PN 4136. Cena 49,90 zł (w tym VAT). Publikację wydrukowano na Munken Print White 90 g vol. 1.5. Do składu użyto krojów pisma Minion Pro oraz Montserrat. Druk i oprawę wykonano w drukarni volumina.pl Sp. z o.o. (ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin)

Grzegorz Głupczyk

doktor nauk społecznych. Społecznik, mediator i edukator. Rybniczanie. Adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, łączący zainteresowania naukowe z praktyką pedagogiczną. W kręgu jego zainteresowań naukowych znajdują się obszary profilaktyki i resocjalizacji w środowisku otwartym, oddziaływanie na rzecz młodzieży i młodych dorosłych oraz sprawiedliwość naprawcza. Zawodowo skupiony jest na pracy w zakresie profilaktyki i resocjalizacji, świadczy też pomoc na rzecz osób w kryzysie. Działa w wielu organizacjach pozarządowych, w których zdobywał doświadczenie merytoryczne, organizacyjne i zarządcze.

Wydaje się, że dysponujemy wszystkim, co niezbędne, aby zbudować skuteczny system profilaktyki w środowiskach lokalnych, szczególnie tych defaworyzowanych. Dysponujemy teorią pedagogiczną i naukowo zweryfikowanymi podstawami działalności profilaktycznej, mamy „świat praktyków”, którzy codziennie pracują w tym obszarze, w końcu mamy decydentów, którzy mogą kreować przestrzeń na styku teorii z praktyką – przestrzeń niezbędną do tworzenia skutecznych rozwiązań w profilaktyce i wsparciu terenów defaworyzowanych. Potrzeba jednak większego zaangażowania i synergii, aby łączyć te zasoby. Synergia nauki, praktyki i polityki wydaje się jedyną słuszną drogą.

(z książki)

Rozważana przez Autora problematyka oddziaływań profilaktycznych podejmowanych wobec młodzieży w zmarginalizowanych środowiskach jej życia jest ważna nie tylko poznawczo, lecz także z uwagi na praktyczną skuteczność. Wiadomo bowiem, że stan i efektywność działalności opiekuńczo-resocjalizacyjnej realizowanej przez rozmaite podmioty rządowe i pozarządowe w społecznościach defaworyzowanych (jak je określa Autor) czy też zaniedbanych kulturowo, zmarginalizowanych, patologicznych itp. pozostawia wiele do życzenia. Często funkcjonowanie tych podmiotów można wręcz określić mianem daleko posuniętej dezorganizacji. Praca Grzegorza Głupczyka niewątpliwie stanowi jedno z ważnych opracowań tego tematu, dotyczy zwłaszcza tych przestrzeni polskich miast, które dotknięte są skutkami intensywnych procesów ruchliwości społecznej czy też industrializacji.

*prof. dr hab. Wiesław Ambrozik
(z recenzji wydawniczej)*

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej
Województwa Śląskiego

ISSN 2720-0434
Cena 49,90 zł (w tym VAT)

Więcej o książce

ISBN 978-83-226-4249-8

9 788322 642498